

психолога с детьми раннего возраста : учеб. пособие / Е. И. Рогов. – М. : ВЛАДОС-ПРЕСС, 2006. – 383 с.

17. Селигман М. Э. П. Новая позитивная психология: Научный взгляд на счастье и смысл жизни: пер. с англ. / М. Э. П. Селигман. – М. : София, 2006. – 368 с.
18. Теория и методология психологии. Постнеклассическая перспектива / под ред. А. Л. Журавлева, А. В. Юревича. – М. : Ин-т психологии РАН, 2007. – 528 с.
19. Individual differences in uses of humor and their relation to psychological well-being: Development of the Humor Styles Questionnaire / R. A. Martin, P. Puhlik-Doris, G. Larsen et al. // Journal of Research in Personality. – 2003. – N 37. – P. 48–75.
20. Martin R. A. The Situational Humor Response Questionnaire (SHRQ) and Coping Humor Scale (CHS): A decade of research findings / R. A. Martin // Humor: International Journal of Humor Research. – 1996. – N 9. – P. 251–272.
21. Peterson C. Character strengths and virtues: A handbook and classification / C. Peterson, M. E. P. Seligman. – NY : Oxford University Press, 2004.
22. Values in Action Inventory of Strengths (VIA-IS): Adaptation and validation of the German version and the development of a peer-rating form / W. Ruch, R. T. Proyer, C. Harzer et al. // Journal of Individual Differences. – 2010. – Vol. 31 (3). – P. 138–149.

Надійшла до редколегії 02.04.2012 р.

УДК 159. 923

Т. М. Петренко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ДІАГНОСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НЕВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ СПІЛКУВАННЯ У ДОСЛІДЖЕННІ «ПОЗИТИВНИХ ЦІННОСТЕЙ» ТА ТЕМНИХ РИС ОСОБИСТОСТІ

Наведено теоретичне обґрунтування та емпіричні дані щодо розбіжностей у застосуванні невербальних засобів комунікації за наявності у суб'єктів відмінностей у показниках позитивних цінностей, з одного боку, та рис Темної Тріади, – з іншого. Дані становлять інтерес для вирішення завдань імпліцитної діагностики особистості.

Ключові слова: імпліцитна діагностика, «цінності у дії», Темна Тріада особистісних рис, невербальні засоби спілкування.

Рассмотрено теоретическое обоснование и эмпирические данные, касающиеся различий в использовании невербальных средств общения при наличии отличий по показателям позитивных ценностей и чертам Тёмной Триады. Данные представляют интерес для решения задач имплицитной диагностики личности.

Ключевые слова: имплицитная диагностика, «ценности в действии», Тёмная Триада личностных черт, невербальные средства общения.

The paper presents theoretical substantiation and empirical data revealing the differences in the nonverbal means of communication in persons who stick to the positive values, on the one side, and possess Dark Triad traits, – on the other. The data can be of interest for implicit diagnostics of personality.

Key words: implicit diagnostics, positive values, Dark Triad traits, nonverbal means of communication.

Вступ. На сучасному постнекласичному етапі розвитку досліджень у галузі психології особистості [11], що характеризується зміною предмету психологічних досліджень, яким стає цілісна особистість, а не окремі психічні феномени, спо-

стерігається зростання інтересу до здійснення імпліцитної діагностики особистості [1].

Актуальність проблеми набуває особливого теоретичного значення у світлі сформульованого С. Д. Максименко завдання «зближення об'єкта наукової психології з її предметом» [7].

Інтерес до імпліцитних методів пов'язаний як з поглибленням уявлень про особливості функціонування людини як суб'єкта життєдіяльності, так з удосконаленням способів імпліцитної діагностики психічних явищ з використанням новітніх процесуальних моделей вивчення ставлень до психічних явищ та соціальних об'єктів.

Як відомо, невербальні аспекти комунікації актуально не усвідомлюються людиною в процесі комунікативної діяльності [6] (чи, принаймні, лише підсвідомо контролюються), у зв'язку з чим за їх ознаками можна здійснювати імпліцитну діагностику багатьох аспектів, що характеризують особливості функціонування суб'єктів.

Невербальна комунікація вивчалася та продовжує вивчатися у психолінгвістиці та психології мовленнєвої діяльності досить активно у зв'язку з вирішенням різноманітних теоретичних та прикладних завдань. Невербальний аспект мовлення тривалий час вивчається у зв'язку з розпізнаванням емоційних станів людини (зокрема, стану емоційного напруження, тривоги, афекту). Невербальне спілкування вивчається у зв'язку з гендерними та віковими відмінностями, у кроскультурному аспекті, у контексті міжособистісних ділових відносин, а також у межах клінічної психології (для дослідження алекситемії та інших відхилень у розвитку емоційної, комунікативної та когнітивної форми). Останнім часом невербальні аспекти комунікації почали розглядати і як джерело інформації для встановлення індивідуально-психологічних відмінностей суб'єкта [13].

За новітніми даними зарубіжних дослідників [15] високий рівень жестикуляції у процесі вербальної комунікації свідчить про відкритість та доброзичливість суб'єктів комунікації, їх налаштованість на взаємопорозуміння, а також є ознакою схвальної соціальної перцепції. Проведені нами пошукові дослідження підтвердили вірогідність подібного твердження [9].

Постановка проблеми. Завданням даного дослідження є теоретичне обґрунтування й емпірична перевірка гіпотез про специфічність зв'язку ознак невербальної комунікативної дії з позитивними цінностями людини, з одного боку, і Темними рисами особистості, – з іншого.

Аналіз стану розробки досліджень проблеми позитивних цінностей дає підстави вважати, що «позитивні цінності», виокремлені та подані в опитувальнику «Цінності у дії» К. Петерсоном, М. Селігманом у 2004 році [12], та «негативні» особистісні характеристики, представлені у моделі Темної Тріади особистісних рис, можна імпліцитно діагностувати із спіранням на невербальні аспекти комунікації.

Метою даної статті є узагальнення результатів емпіричної перевірки гіпотези щодо можливості діагностики «позитивних цінностей» і «сильних» властивостей особистості, які формуються завдяки дотриманню цих цінностей, та рис «Темної Тріади» засобами невербального спілкування.

Для перевірки гіпотези було обрано новий методичний інструментарій «Цінності у дії» (VIA), створений нещодавно американськими дослідниками К. Петерсоном, М. Селігманом, і перекладений на українську мову викладачами кафедри педагогічної та вікової психології ДНУ ім. О. Гончара професором Е. Л. Носенко та доцентом Л. І. Байсарою.

У цьому опитувальнику представлено шість основних *цінностей* (чеснот), які дослідники визначили як *позитивні* з урахуванням таких критеріїв: 1) вони

співпадають в усіх культурах, філософіях і релігіях світу і тлумачаться як позитивні; 2) слідування цим цінностям у житті свідчить про *відсутність* у суб'єкта ознак психічних розладів, описаних у довідниках симптомів психічних захворювань, зокрема у DSM-IV/DR. У табл. 1 представлено перелік цих шести позитивних чеснот і 24 «сильних» особистісних властивостей, згрупованих навколо них, що формуються у людини завдяки дотримувannya у життєдіяльності згаданих чеснот (цінностей).

Таблиця 1

**Позитивні цінності та властивості особистості
за методикою «Цінності у дії» (Values In Action-VIA-IS)**

Мудрість	Креативність, допитливість, відкритість досвіду, любов до пізнання, відчуття перспективи
Сміливість	Хоробрість, наполегливість, чесність, ентузіазм
Гуманність	Любов, доброта, соціальний інтелект
Справедливість	Громадянськість, справедливе ставлення до оточуючих, лідерство
Поміркваність	Вибачливість, скромність, стриманість, саморегуляція
Трансцендентність	Цінування краси і видатних досягнень; вдячність, надія, гумор, духовність

З метою виявлення розбіжностей у застосуванні різних видів невербального спілкування [зокрема різних типів жестикуляції, мімічних проявів (посмішок, контакту очей), просторових характеристик між суб'єктами комунікації, пози тіла] у досліджуваних, яким характерні «позитивні» риси, ми вирішили дослідити і можливість діагностики «негативних» рис Темної Тріади.

До Темної Тріади входять такі складові: психопатичні особливості, нарцизм, макіавелліанізм. Психопатія – сукупність стійких вроджених особливостей особистості, в основі яких лежать дисгармонія, неврівноваженість або нестійкість психічних процесів. Психопатія проявляється переважно неадекватною поведінкою, недостатністю соціальної адаптації і зазвичай не супроводжується вираженими психопатологічними розладами.

Нарцизм – надмірна самозакоханість, а також відчуття власної надмірної важливості. У термінах Фрейда нарцизм – це стан, при якому власне Его вибирається в якості об'єкта любові і поклоніння. Деякі прояви нарцизму є у більшості людей, проте коли вони стають збільшеними, то можуть бути одним із симптомів шизофренії, змін особистості або деяких інших захворювань [8].

Для вітчизняної психологічної науки проблематика макіавелліанізму є відносно новою і маловивченою з причини відсутності практичного інструментарію, направлено на вивчення цього феномена (Тестова методика знайшла застосування лише з 2000 року у зв'язку з появою адаптованої В. В. Знаковим шкали Mach-IV).

Проблема макіавелліанізму особистості отримала широке поширення в зарубіжній психології (М. Амес, Р. Д. Черульник, Ф. Гейс, А. Кідд, Р. Краут, І. Вей). Перше фундаментальне психологічне дослідження в цій галузі було проведено у 1970-х роках американськими дослідниками Р. Крісті, Ф. Гейс [14]. Вони проаналізували трактат «Государ» італійського філософа Н. Макіавеллі та за допомогою контент-аналізу виокремили основні переконання та установки автора, на основі чого створили методіку для діагностики макіавелліанізму як сталої риси особистості.

Під макіавелліанізмом особистості розуміється стійка характерологічна особливість, яка проявляється в схильності маніпулювати іншими людьми в міжособистісних відносинах з метою досягнення своїх суто егоїстичних цілей.

В. В. Знаков розглядає макіавелліанізм як синдром, що поєднує в собі когнітивні, мотиваційні та поведінкові характеристики [5]. Когнітивні та мотиваційні компоненти поєднуються в переконанні суб'єкта про необхідність маніпулювання іншими людьми. При цьому у цих суб'єктів не виникають проблеми морального характеру. Поведінку можна характеризувати як арсенал практичних прийомів і навичок маніпулювання. На думку деяких дослідників [3], у цьому синдромі яскраво виражений і емоціональний компонент, що проявляється в переживанні емоцій задоволення від можливості управління діями інших.

Сенс поняття «макіавелліанізм» полягає в трьох ключових психологічних складових:

1. Поведінка. Використання маніпулятивних технік у процесі міжособистісної взаємодії. Важливо зазначити, що макіавелліаніст маніпулює завжди усвідомлено з метою досягнення власної вигоди, застосовуючи витончені техніки лестощів, обману, підкупу, фальсифікації. Невипадково один із сенсів цього терміну перекладається як «безсовісний».

2. Ставлення. Цинічне ставлення до інших людей як до слабких і залежних від соціального тиску. Макіавелліаністи відносяться до інших людей з підозрою, емоційно відчужено, орієнтуючись не на партнера, а на власну вигоду, яку вони можуть отримати використовуючи його. Тобто в процесі маніпуляції інша людина виступає для макіавелліаністів не більше, ніж інструмент, завдяки якому можна досягти бажаного результату.

3. Ігнорування соціальної моралі, коли це заважає макіавелліаністу досягти бажаного результату.

Проте, як вважає М. Р. Лефі, макіавелліаністів не можна назвати повністю аморальними, скоріше вони дотримуються стабільної системи ситуативної етики, в якій моральні рішення базуються на власному виборі керуючих принципів і цінностей.

Узагальнюючи, можна сказати, що макіавелліаніст – це «суб'єкт, який маніпулює іншими на основі кредо, визначених життєвих принципів, що служать йому виправданням маніпулятивної поведінки» [4, с. 50].

Найважливішою характеристикою макіавелліаністів є своєрідність їх ціннісно-сміслової сфери особистості. Почуття, потреби та права інших людей для макіавелліаніста є вторинними, що відображає їх суб'єкт-об'єктну спрямованість, що виражається в експлуаторському відношенні до оточуючих. С. Муссер й Е. Орке при створенні типології цінностей виявили, що чим вище показник макіавеллізму, тим рідше вибираються інструментальні цінності, продиктовані моральними причинами, причому неважливо, орієнтовані вони на себе або ж на інших [3]. Тобто макіавелліаністи відкидають цінності прощення, любові, ввічливості, чесності, суспільної корисності. Їм властива орієнтація на відкидання цінності відповідальності за свої вчинки, готовність агресивно захищати домінуючу позицію і автономію.

Для більш чіткого розуміння можливостей виокремлення людини з більш «позитивними» та «негативними» рисами засобами невербального спілкування обрано зазначені риси Темної Тріади особистісних рис на протигагу «позитивним цінностям».

Методи вирішення проблеми. Емпіричне дослідження було проведено на вибірці з 120 досліджуваних, чоловіки та жінки віком від 18 до 55 років. Методичне забезпечення, що було застосовано у цьому дослідженні, включало, крім згаданого вище новітнього опитувальника позитивних цінностей та властивостей особистості («Цінності у дії» (VIA) М. Селігмана й К. Петерсона), методику дослідження макіавелліанізму (російськомовна версія шкали Мак-IV в адаптації В. В. Знакова), для виявлення особистісного нарцисизму обрали «Шкалу диспозиційного егоїз-

му» в адаптації К. Муздибаєва, щодо діагностики психопатичних особливостей – застосували шкалу «Психопатії» з методики СМІЛ (модифікація теста ММРІ в адаптації Л. Н. Собчик).

У завдання дослідження, що розглядається у статті, входило обґрунтування впливу «позитивних цінностей» та певних «негативних» особистісних характеристик (що представлені у Темній Тріаді) на інтенсивність та якісні характеристики жестикуляції, мімічних проявів (посмішок, контакту очей), просторових характеристик між суб'єктами комунікації, пози тіла як потенційного аспекту імпліцитної діагностики особистості.

Методика проведеного *емпіричного дослідження* квазіекспериментального типу передбачала створення за допомогою кластерного аналізу двох пар нееквівалентних груп: 1) за ознаками розбіжностей у наявності «позитивних» характеристик; 2) за переважанням негативних ознак (психопатичних особливостей, нарцисизму, макіавелліанізму).

Результати дослідження та їх інтерпретація. Кластеризація вибірки (алгоритм К-середніх) за рівнем вираження позитивних рис, показники якого оцінювалися за допомогою методики «Цінності у дії», дозволила виокремити дві групи досліджуваних зі статистично значущими розбіжностями у дистанції між суб'єктами комунікації ($p \leq 0,05$) та загальному бажанні бути зрозумілими партнеру за спілкуванням, що виражалося у відкритій позі та виразі обличчя ($p \leq 0,004$). Таким чином, у кластерах з різними рівнями сформованості «позитивних цінностей» простежуються статистично значущі розбіжності (за t-критерієм Ст'юдента) між зазначеними вище показниками. Проте статистично значущих розбіжностей за показниками інших видів невербальних засобів спілкування виявлено не було, що дозволяє зробити висновок, що «сильні риси» важко диференціювати невербальними засобами.

Перевірка функціонального зв'язку між кількістю жестів і «негативними» особистісними ознаками досліджуваних дозволила виявити деякі закономірності. Кластеризацію вибірки було здійснено за трьома особистісними рисами, що входять до складу Темної Тріади, що вимірювалися за допомогою шкали Мак-IV в адаптації В. В. Знакова (з метою дослідження макіавелліанізму), «Шкали диспозиційного егоїзму» в адаптації К. Муздибаєва (для виявлення нарцисизму), шкали «Психопатії» зі СМІЛ в адаптації Л. Н. Собчик (для діагностики психопатичних особливостей).

Значущі розбіжності між двома кластерами встановлені за показниками жестикуляції та деякими мімічними проявами (контакту очей). Зокрема, кількість афективних жестів у групі з високими показниками за психопатичними особливостями та егоїзмом перевищує кількість даного типу жестів у групі з більш низькими показниками ($p \leq 0,03$). Ця тенденція є характерною для частоти встановлення зорового контакту з комунікантом ($p \leq 0,004$).

Загальна кількість жестів у групі з високими показниками за макіавелліанізмом перевищує кількість жестів у групі з більш низькими показниками ($p \leq 0,0001$) не стільки за рахунок незнакових жестів, зокрема адапторів ($p \leq 0,02$) та афективних жестів ($p \leq 0,004$), а за рахунок кількості знакових жестів, зокрема ілюстративних ($p \leq 0,0001$). Статистично значущі розбіжності між двома кластерами встановлені за кількістю посмішок досліджуваних. Зокрема, кількість цього мімічного прояву в групі з високими показниками за макіавелліанізмом перевищує кількість цього виду невербального спілкування у групі з більш низькими показниками ($p \leq 0,0001$). До того ж, у зазначених групах встановлено розбіжності у бажанні бути зрозумілими партнеру за спілкуванням ($p \leq 0,0001$).

Висновки. Теоретичне вивчення літератури та проведене емпіричне дослідження підтвердили гіпотезу про наявність закономірного зв'язку невербальних

засобів спілкування з рисами Темної Тріади (макіавелліанізмом, нарцисизмом, психопатичними особливостями). Отримані дані свідчать про наявність статистично значущого зв'язку окремих типів жестів та інтенсивності їх використання з особистісними властивостями людини, зокрема негативними. Вони дають можливість ставити питання про дослідження жестикуляції та міміки як аспектів опосередкованої діагностики притаманності людині різних ознак особистості.

На підставі результатів вищезазначеного дослідження відкриваються подальші перспективи розвитку ідей імпліцитної діагностики особистісних характеристик як одного з найактуальніших аспектів сучасних досліджень у психології особистості.

Перспективи подальших досліджень ми пов'язуємо з вивченням особливостей зв'язку невербального спілкування з глобальними рисами особистості, зокрема з доброзичливістю, відкритістю новому досвіду та інтегральними якостями особистості (психологічним благополуччям, емоційним інтелектом).

Дослідження розширює уявлення про роль невербального аспекту мовлення у вивченні цілісної особистості як носія індивідуальних особистісних рис. Його результати можуть бути використані у діяльності практичного психолога для вирішення завдань імпліцитної діагностики особистісних властивостей та для надання допомоги суб'єктам, що відчувають труднощі у соціальній взаємодії.

Відомості щодо характеру зв'язку невербальних засобів комунікації, зокрема жестикуляції, міміки з особистісними рисами можуть бути використані педагогами при виборі ефективних методів навчання.

Застосування знань щодо особливостей зв'язку невербальної комунікації з особистісними характеристиками відкриває практично необмежені можливості для розробки ефективних методів імпліцитної оцінки різних форм виявлення психічних властивостей людини без застосування діагностичного інструментарію.

Бібліографічні посилання

1. **Аршава І. Ф.** Аспекти імпліцитної діагностики емоційної стійкості людини : моногр. / І. Ф. Аршава, Е. Л. Носенко. – Д. : Вид-во ДНУ, 2008. – 468 с.
2. **Биркенбил В.** Язык интонации, мимики, жестов / В. Биркенбил. – СПб. : Питер, 2006. – 256 с.
3. **Вихман А. А.** Манипулятивные качества как фактор ценностно-смыслового самоопределения личности / А. А. Вихман, И. Н. Нурлыгаянов // Вестник Башкир. ун-та. Сер. Педагогика и психология. – Уфа, 2009. – Т. 14, № 2. – С. 654–657.
4. **Знаков В. В.** Макиавеллизм, манипулятивное поведение и взаимопонимание в межличностном общении // Вопросы психологии. – 2002. – № 6. – С. 45–54.
5. **Знаков В. В.** Методика исследования макиавеллизма личности / В. В. Знаков. – М. : Смысл, 2001. – 20 с.
6. **Крейдлин Г. Е.** Невербальная семиотика. Язык тела и естественный язык / Г. Е. Крейдлин. – М. : НЛЮ, 2002. – 581 с.
7. **Максименко С. Д.** Генез здійснення особистості / С. Д. Максименко. – К. : Вид-во ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.
8. **Муздыбаев К.** Эгоизм личности / К. Муздыбаев // Психол. журн. – 2000. – № 2. – С. 27–39.
9. **Носенко Е. Л.** Кінесика як аспект імпліцитної діагностики особистості / Е. Л. Носенко, Т. М. Петренко // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання, генетична психологія, медична психологія : зб. наук. пр. Ін-ту психол. ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2009. – Т. 10, № 15. – С. 527–539.
10. **Райгородский В. Г.** Практическая психодиагностика. Методика и тесты : учеб. пособие / В. Г. Райгородский. – Самара : Изд. дом «БАХРАХ», 1998. – 672 с.
11. Теория и методология психологии: Постнеклассическая перспектива / отв. ред. А. Л. Журавлёв, А. В. Юревич. – М. : Ин-т психологии РАН, 2007. – 528 с.
12. **Peterson C.** Character Strengths and Virtues: A Handbook and Classification / C. Peterson,

- М. Е. Р. Seligman. – Washington, D.C. : APA Press and Oxford University Press. – 2004. – 590 p.
13. **Sassenberg Uta.** Abstracts of the XXIX International Congress of Psychology. International Journal of Psychology / U. Sassenberg, Elke van der Meer // The relationship of gesturing, cognitive ability, and personality. – Berlin, Germany. – July 20–25, 2008. Vol. 43. – Issue 3/4. June – August 2008. – 473 p.
14. **Christie R.** Studies in Machiavellianism / R. Christie, F. L. Geis. – NY : Academic Press. – 1988. – P. 161–172.
15. The SAGE Handbook of Personality Theory and Assessment. Vol. 1. Personality Theory and Models / Edited by Gregory J. Boyle, Gerald Matthews, Donald H. Saklofske. – 2008. – 744 p.

Надійшла до редколегії 02.04.2012 р.

УДК 159.947.23

О. О. Пушков

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ДО ПИТАНЬ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ТА ДИФФЕРЕНЦІАЦІЇ КАТЕГОРІЙ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ФЕНОМЕНОМ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Розглянуто та систематизовано існуючі моделі відповідальності. Проаналізовано зв'язок цього феномена з поняттям «старанність» та «сумління».

Ключові слова: відповідальність, локус контролю, обов'язок, старанність, сумління.

Рассмотрено и систематизировано существующие модели ответственности. Проанализирована связь этого феномена с понятием «исполнительность» и «совесть».

Ключевые слова: ответственность, локус контроля, долг, исполнительность, совесть.

The existing models of responsibility are reviewed and systematized. The relation between this phenomenon with the concept of «diligence» and «conscience» is analyzed.

Key words: responsibility, the locus of control, duty, diligence, conscience.

На сучасному етапі економічного та культурного розвитку Україна як суверенна держава надає людині достатньо свободи для її самореалізації. Проте невтішна інформація офіційної статистики і засобів ЗМІ щодо кількості абортів (реєструється понад 150 тисяч у рік), дорожньо-транспортних пригод (понад 5 тисяч за рік), злочинних нападів (за минулий рік було зареєстровано понад 500 тисяч звернень), розлучень (у 2011 році на фоні 350 тисяч оформлених шлюбів, було зареєстровано більше 100 тисяч рішень суду про розірвання шлюбу) та багатьох інших людських вчинків ставить феномен відповідальності до основних можливих важелів, спроможних змінити трагічний розвиток українського суспільства. Тому дослідження відповідальності як базового компонента системи саморегуляції суб'єкта життєдіяльності актуальне як для питань теорії, так і для завдань практики.

Постановка проблеми. До теперішнього часу в психології накопичений достатній об'єм досліджень, пов'язаних із вивченням проблеми відповідальності. У науковій літературі зарубіжні і вітчизняні автори розглядають феномен відповідальності в різних аспектах: як морально-етичну якість (Л. Колберг, Ж. П'яже); як форму прояву локусу контролю (Дж. Роттер); як професійну характеристику (О. Ф. Плахотний); як властивість особистості (К. О. Клімова, В. С. Морозова, К. Муздибасв, В. П. Прядсін, Л. С. Славіна); як засіб контролю та регуляції пове-